

ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ ՏԻԳՐԱՆ (ՀՊՄՀ)

ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑՈՒՄ (1878-1908 թթ.)

Սկսած 19-րդ դարի 80-ական թվականներից գերմանական իմպերիալիստները գաղութների համար մղվող մրցապայքարում «արևի տակ տեղ փնտրելով», Մերձավոր Արևելքում ու Թուրքիայում հաստատվելու համար սկսեցին հետաքրքրվել և զբաղվել Հայկական հարցով։ Մինչ այդ գերմանական դիվանագիտությունը Օտտո Ֆոն Բիսմարկի գլխավորությամբ ցույց էր տալիս, որ Արևելքի հարցերը իրենց չեն հետաքրքրում։ Այդ քաղաքականությունը փոխվեց 1880-ականների կեսերից սկսած և բացահայտ կերպով սկսեց իրականացվել Վիլհելմ 2-րդի կանցլերության տարիներին։ Վերջինս բացահայտ քայլեր ձեռնարկեց Մերձավոր Արևելքին տիրելու համար, որտեղ առաջնային նշանակություն տրվեց Օսմանյան Թուրքիայի տնտեսական և ռազմա-քաղաքական ճանապարհով նվաճմանը¹։

Հայկական հարցում Գերմանիայի ընդգծված բացասական վերաբերմունքը դրսևորվեց դեռևս 1878թ. Բեռլինի կոնգրեսում, որտեղ Հայկական հարցի քննարկմանը դեմ արտահայտվողներից էր Բիսմարկը, ով գտնում էր, որ կոնգրեսում քննարկել Թուրքիայում հայերի ծանր վիճակը դեռևս վաղ է և ավելացնում էր, որ «...երբ հունական հարցը կլուծվի, այդ ժամանակ էլ կգա հարմար պահը անցնելու Հայկական հարցին»²։

Բեռլինի կոնգրեսից հետո աստիճանաբար ուժեղանում էր Գերմանիայի ճնշումը Թուրքիայի վրա և «Արևելյան քաղաքականության» իրականացման տեսանկյունից այն կենտրոնական դիրք զբաղեցրեց Գերմանիայի համար։ Իսկ Աբդուլ Համիդ 2-րդը ընդառաջ գնալով ապագային միտված թուրք-գերմանական մերձեցման երկկողմանի շահագրգռվածությանը, թեքվեց

¹ Бюлов Б., Внешняя политика Германии, Одеса, 1915, с. 45.

² Положение армян в Турции до вмешательства держав в 1895 г., М., 1896, с. 110.

դեպի ավստրո-հունգարա-գերմանա-իտալական զինակցության կողմը³:

19-րդ դարի վերջին Օսմանյան կայսրությունում տեղի ունեցած հայոց ցեղասպանության ընթացքում Կայգերական Գերմանիայի հանցավոր մեղսակցությունը բացահայտելու և վեր հանելու համար պետք է քննության առնել այսպես կոչված «սրբազան պատերազմը», որը ձեռնարկվել էր Օսմանյան կայսրության կողմից կայսրության քրիստոնյա և մասնավորապես հայ ազգաբնակչության նկատմամբ: Այդ պատերազմը մասամբ արտոնված էր նաև գերմանական իշխանությունների կողմից⁴: Արևմտահայությունը խանգարում էր գերմանական ղեկավարներին իրենց Արևելյան քաղաքականությունում արագ արդյունքի հասնելու համար, ուստի այս տեսանկյունից թուրք-գերմանական շահերը մեկ անգամ ևս համընկնում էին: Երբեմն նույնիսկ գերմանական իմպերիալիստները ևս միջոցներ էին ձեռնարկում հայ ժողովրդին սեփական երկրից տարհանելու և ոչնչացնելու համար⁵:

Գերմանական դիվանագիտության և ղեկավարության կարևոր խնդիրներից էր նաև Ռուսական կայսրության դիրքերի թուլացումն ու չեզոքացումն Մերձավոր Արևելքում՝ հատկապես Փոքր Ասիայում: Ուստի նրանք, հայերին դիտելով որպես Փոքր Ասիայում ռուսական ազդեցության տարածողների, գտնում էին, որ հայերով բնակեցրած հայկական տարածքները, մասնավորապես Արևմտյան Հայաստանը Գերմանիայի համար ցանկալի չէ⁶: Դա է վկայում այն փաստը, երբ Վիլհելմ 2-րդը 1895 թ. նոյեմբերին ստանալով Թուրքիայում գերմանական դեսպանի հաղորդագրությունը Էրզրումի վիլայեթում իրականացվող հայկական ջարդերի մասին, իրականացրեց դիվանագիտական խորամանկ քայլ՝ փորձելով տեղեկանալ ռուսական կողմի վերաբերմունքին Թուրքիայում կատարվող իրադարձությունների վերաբերյալ: Նա այդ մասին հաղորդեց

³ Միմոնյան Պ., Հայկական հարցը և ռուս հասարակական միտքը 19-րդ դարի 90-ական թթ., Ե., 2003, էջ 252:

⁴ Marquart J., Die Entstehung und Wiederherstellung der armenischen Nation, Berlin-Schöneberg, 1919, S. 46.

⁵ Marquart J., նշվ. աշխ., էջ 47:

⁶ Միմոնյան Պ., նշվ. աշխ., էջ 256:

ռուսական կողմին և ստացավ սպասված պատասխանը՝ համոզվելով, որ Յարական կառավարությունը կողմ է թուրքական կողմի վրա ճնշում գործադրելուն⁷: Գերմանական կառավարությունը համիդյան ջարդերի ժամանակաշրջանում արտաքին քաղաքականության մեջ ցույց էր տալիս, որ առաջնորդվում է չմիջամտելու քաղաքականությամբ: Այս քայլով Գերմանիան ցանկանում էր պահպանել Օսմանյան կայսրության նկատմամբ իր քաղաքական և տնտեսական ձեռքբերումները և արևմտահայության նկատմամբ իրականացվող ցեղասպանությունը համարում էր Թուրքիայի ներքին գործը: Այս նկատառումներից ելնելով՝ Վիլհելմ 2-րդը նույնիսկ հրաժարվեց մասնակցել 1894 թ. Սասունում տեղի ունեցած կոտորածների հետևանքները հետաքննող հանձնաժողովի, ինչպես նաև հայկական բարենորոգումների ծրագրի մշակման աշխատանքներին: Դրանով նա ցույց էր տալիս, որ, փաստորեն, հովանավորում և պաշտպանում է սուլթանի արյունալի գործողությունները ու սուլթանին քաջալերում էր անձնական նամակով, որտեղ ոգևորում էր սուլթանին և նշում. «Թագավորի՛ր ինչպես կամքդ ուզում է, չէ որ դու Ալլահի ստվերն ես աշխարհի վրա»⁸:

Գերմանիան հրաժարվեց նաև մասնակցել Մեծ տերությունների կողմից ձեռնարկված Դարդանեյի շրջանում տեղակայվող ռազմական օղուժի տեղակայման աշխատանքներին, որը նպատակ ուներ նաև ստիպել սուլթանին դադարեցնել հայ ժողովրդի բնաջնջումը: Այս հարցում գերմանական կողմը իր դիրքորոշումը բացատրում էր նրանով, որ կայգերը սուլթանի հետ ունի բարեկամական և ղնկերական հարաբերություններ և չի ցանկանում նոր թշնամի ձեռք բերել: Այդ մասին եվրոպական մեծ տերություններին 1895 թ. նոյեմբերի 15-ին հայտարարեց արտաքին գործերի նախարար Մարշալ ֆոն Բիբերշտայնը⁹: Վիլհելմ 2-րդը, Արդուլ Համիդ 2-րդի հանդեպ համակված «բարեկամական և եղբայրական» զգացումներով, կտրականապես մերժեց նաև մոր խնդրանքը, որը անձամբ խնդրել էր իրեն Ռուսական կայսրությանը մանդատ շնորհել հայ ժողովրդին

⁷ Die grosse Politik Europäischen Kabinette 1871-1914, Berlin, 1923, B.10, S. 98.

⁸ Амфитеатров А., Армянский вопрос, Армяне, сборник статей, Е., 1991, с. 27.

⁹ Die Grosse politik..., B.10, S. 176.

փրկելու տեսանկյունից և հասնել նրան, որ այդ ամենը կատարեն նաև եվրոպական հզոր տերությունները¹⁰:

Արևմտյան Հայաստանում տեղի ունեցող իրադարձությունների վերաբերյալ նույն կարծիքն ուներ նաև ռայխսկանցլեր Հոհենլոենը, որը ևս կարծում էր, որ անիմաստ կլինի հայերի համար լարել հարաբերությունները Թուրքիայի հետ: Ռայխսբազի պատգամավորներին ուղարկած նամակներից մեկում ասում էր. «Անհրաժեշտ է արդյոք վիճել սուլթանի հետ հայկական անկարգությունների պատճառով: Վստահեցնում եմ, որ յուրաքանչյուր պատգամավոր կընդդիմանա այդ որոշմանը»¹¹: Գերմանական բարձրաստիճան պաշտոնյաներից Թուրքիայում գերմանական դեսպան ֆոն Ջաուրման Արևմտյան Հայաստանում տեղի ունեցող դաժանությունների մասին Բեռլին հեռագրած իր հաղորդագրություններում սկզբում արտահայտում էր իր խղճահարությունը և փորձում սեփական ղեկավարության միջնորդությամբ հնարավորինս նպաստել, որպեսզի Վիլհելմ 2-րդը սուլթանին ճնշի և լուծվի այդ անհասկանալի խաժամուժ իրավիճակը: Նա գտնում էր, որ այդ ամենը կարող է վնասել Գերմանիայի շահերին, քանի որ Մեծ տերությունները կարող են միավորվել ընդդեմ Թուրքիայի և ընդունեն Գերմանիայի համար աննպաստ որոշումներ¹²:

Նույն ձևով Ջաուրման գործում էր նաև թուրքական կողմի հետ՝ փորձելով իր խորհուրդներով ազդել սուլթանի վրա և կանխել Օսմանյան պետությունում ստեղծված անկայուն իրավիճակը և հիշեցնում էր սուլթանին, որ «անցանկալի են նման դեպքերը իր կառավարության և հատկապես իր համար», և , որ «այդ ամենը կարող է շուտ գալ սուլթանի դեմ՝ ունենալով անկանխատեսելի հետևանքներ»¹³: Սակայն դեսպանը, հետևելով Վիլհելմ 2-րդի վարած քաղաքականությանը և ստացած ցուցումներին, մինչև հայոց ջարդերի վերջը ակտիվ դիվանագիտական օժանդակություն ցույց տվեց

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 110:

¹¹ Hohenloe-Schillingfürst Ch., Denkwürdigkeiten der Reichskanzlerzeit, Stuttgart-Berlin, 1931, S. 264.

¹² Die Grosse politik...., B.12, S. 17-18.

¹³ Նույն տեղում, էջ 18:

սուլթանին, հատկապես, որ հարցը վերաբերում էր եվրոպական երկրների հետ ունեցած դիվանագիտական ճնշումների հաղթահարմանը¹⁴:

Գերմանական կառավարության Հայկական հարցի նկատմամբ «չեզոք» քաղաքականության ակտիվ կողմանկից էր նաև Լոնդոնում գերմանական դեսպան Պ. Հայցֆելդը, որը բացահայտորեն հայտարարում էր, որ «մենք չունենք ոչ մի հիմք և իրավունք խառնվելու Արևելքում ստեղծված իրավիճակին, եթե անգամ այն գնալով թեժանա»¹⁵: Գնալով ավելանում էին գերմանական ձեռքբերումները Թուրքիայում և տարեցտարի գերմանական կապիտալը Թուրքիայում ավելի էր մեծանում: Երբ Գերմանիան զգալի հաջողությունների հասավ Բեռլին-Բաղդադ երկաթուղու շինարարության համար մղվող պայքարում և սուլթանը գերմանական կողմին տրամադրեց Հայդար փաշա-Իզմիր, Իզմիր-Էսկիշահիր-Անկարա և դրանց ճյուղավորումները կազմող երկաթուղագծերը և աստիճանաբար գերմանական «չեզոքությունը» վերածվեց սուլթանական կողմին ակնհայտ աջակցության: Իսկ, առահասարակ, գերմանական արտաքին քաղաքականության բնագավառում ներկայացված չեզոքությունը ամենևին էլ չէր արտահայտվում գերմանա-թուրքական դիվանագիտական հարաբերություններում: Դա է վկայում Արևմտյան Հայաստանում և հայաբնակ վիլայեթներում սուլթանի կողմից կազմակերպած ջարդերի ժամանակ Վիլհելմ 2-րդի կատարած խոստովանությունը սուլթանի անձնական բանագնացին, որ «...թուրքերին ու գերմանացիներին բաժանում է միայն կրոնի տարբերությունը, սակայն նրանց միացնում են ընդհանուր շահերը, բարի հարաբերությունները և պետք է պաշտպանել այդ հարաբերությունները»: Այդ ամենին որպես ապացույց նա սուլթանին էր նվիրում իր ընտանեկան լուսանկարը, որից ոգևորված սուլթանը իր թիկունքում, զգալով բավականաչափ հզոր Գերմանիային, խնդրեց Վիլհելմ 2-րդին օգնել իրեն հաղթահարելու ստեղծված ծանր կացությունը¹⁶: Իսկ, երբ 1896թ. սեպտեմբերի 19-ին Թուրքիայում

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 25:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 180-181:

¹⁶ Биржевые ведомости 1897 г., N 257.

գտնվող իր դեսպանից Վիլհելմ 2-րդը ստացավ հաղորդագրություն հայերի վիճակի մասին հայտարարեց, որ վերջիններիս նկատմամբ ճնշման ուժեղացումը հանդիսանում է «սուլթանի սուվերեն իրավունքը»¹⁷:

Գերմանական ղեկավար շրջանների դրսևորած հակահայկական քաղաքականությունը այս շրջանից սկսած ավելի ուժեղացավ: Արգելվեցին բոլոր հակաթուրքական ելույթները, մամուլը ենթարկվեց խիստ հսկողության, որպեսզի գերմանական հասարակությունը չտեղեկանար հայ ժողովրդի ծանր վիճակի մասին: Իսկ Վիլհելմ 2-րդը, ինչպես միշտ, փորձում էր արտաքին աշխարհին ցույց տալ, որ Գերմանիան նույնիսկ դեմ է Արևմտյան Հայաստանում կատարվածին և դատապարտում է սուլթանի գործողությունները: Սակայն նրա կատարած քայլերը ամենևին էլ չէին համապատասխանում սեփական հայտարարություններին, քանի որ Գերմանիային բացի տնտեսական և քաղաքական հեռահար նպատակներից այլ հարցեր չէին հետաքրքրում¹⁸: Դա է վկայում 1895 թ. Կ.Պոլսում գերմանական դեսպան ֆոն Զաուրմայի զեկուցագիրը ուղարկված Վիլհելմ 2-րդին՝ հայկական կոտորածները վկայակոչող բովանդակությամբ: Կայզերը փաստաթղթի լուսանցքում կատարում է հետևյալ նշումները. «Եվ այս բոլորը քրիստոնյաները և Եվրոպան պետք է հանգիստ դիտարկեն ու սուլթանի հասցեին բարի խոսքեր ասեն»¹⁹: Իսկ 1896 թ. հուլիսին հայ ժողովրդի ծանր վիճակի մասին նույն Զաուրմայից ստացած հաղորդագրության վերաբերյալ նա թույլ տվեց անել հետևյալ հայտարարությունը. «Եվ քրիստոնյա տերությունները այդ ամենին պետք է հանգիստ նայեն: Ամո՛թ մեզ բոլորիս»²⁰: Աստիճանաբար կարծես թե Վիլհելմ 2-րդի ատելությունը սուլթանի նկատմամբ սկսում է աճել և այն իր բարձրակետին է հասնում 1896 թ. օգոստոսի 28-ին, երբ նա ստանում է հաղորդագրություն Կ.Պոլսի արյունալի

¹⁷ Die Grosse politik...., B.12, S. 25.

¹⁸ Միմոնյան Պ., նշվ. աշխ., էջ 257:

¹⁹ Ստեփանյան Ս., Հովհաննես Լեփսիուսը և Հայաստանը, Ե., 1998, էջ 5:

²⁰ Die Grosse politik...., B.12, S. 18.

իրադարձությունների մասին և փաստաթղթի լուսանցքում գրում է հետևյալ արտահայտությունը. «Սուլթանը պետք է գահընկեց արվի»²¹:

Նման գրություններն ու արտահայտությունները մնացին թղթի վրա և հայ ժողովրդի ֆիզիկական բանաջնջման դեմ ոչ մի գործնական քայլ չձեռնարկվեց: Ճշմարտությունն այն է, որ խոսքով դատապարտվում էին հայկական կոտորածները, իսկ իրականում այդ գործողություններն իրականացնող կողմը պաշտպանություն էր ստանում իրենց կայգերական կառավարության կողմից²²: Նույն ժամանակահատվածում Վիլհելմ 2-րդի վարած խորամանկ քաղաքականությունը շարունակում էր նաև ռայխսկանցլեր Հոհենլոենը, որը նույնպես բացասական էր արտահայտվում արևմտահայության ջարդերի կապակցությամբ, սակայն չարեց ոչ մի գործնական քայլ դրանք կանխելու համար: Ավելին, նրա ձեռնարկած բոլոր քայլեր բխում էին Վիլհելմ 2-րդի և Գերմանիայի արտաքին քաղաքական շահերից²³:

Սկսած 1890-ական թթ. սկզբներից գերմանիայի ղեկավար շրջանները բնավ էլ մտադիր չէին դատապարտել սուլթանի ցեղասպան գործողությունները: Նույնիսկ որոշ ակտիվ գործիչներ, մասնավորապես Պ. Ռորբախը ընդգծված կերպով նշում էր, որ գերմանական ղեկավարությունը հետևողականորեն օգնում էր սուլթանին հայ ժողովրդի ոչնչացման գործում, փոխարենը ստանալով սուլթանից տնտեսական և քաղաքական փոխզիջումներ²⁴: Նա նշում էր, որ «...տնտեսական ձեռքբերումները, որոնք մոտ ապագայում մենք կունենանք Արևելքում, ձեռք են բերվել բոլոր ժողովուրդների արյան գնով: Մենք պետք է ազնվորեն խոստովանենք, որ Արևելք ուղարկված յուրաքանչյուր տոննա ապրանքի դիմաց վճարվում է հատկապես մեկ կամ երկու հայի դիակի գնով»²⁵: Այնուհետև, անդրադառնալով արևմտահայության շրջանում իրականացվող ցեղասպան

²¹ Նույն տեղում, էջ 20:

²² Ստեփանյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 5:

²³ Силин А., Экспансия Германии на Ближнем Востоке в конце 19 в., М., 1976, с. 208-209.

²⁴ Rohrbach P., Weiteres zur Armenienfrage, "Die christliche Welt", 1898, N 52, S. 1239.

²⁵ Նույն տեղում:

գործողություններին, նա միանգամայն իրավացիորեն նշում է, որ Թուրքիայի նկատմամբ Գերմանիայի ընդգծված բարեկամական վերաբերմունքը հնարավոր դարձրեց իրականացնել նման սարսափելի չափերի կոտորածներ²⁶:

Հետևելով Վիլհելմ 2-րդի ցուցումներին՝ դեսպան ֆոն Ջաուրման Աբդուլ Համիդ 2-րդի հետ զրույցի ընթացքում վստահեցնում է սուլթանին, որ հայերի «ապստամբությունների» նկատմամբ ճնշման ուժեղացումը միանգամայնորեն հանդիսանում է սուլթանի սուվերեն իրավունքը և արդարացնում էր արևմտահայերի տեղահանությունն ու նրանց հայրենիքը օտարազգի մուսուլմաններով բնակեցնելու թուրքական ծրագրերը²⁷: Միաժամանակ դեսպանը հեռագիր ուղարկեց Բեռլին արևմտահայերի ջարդերի մասին բավականաչափ կարևոր տեղեկատվությամբ, որը բացահայտ կերպով ցույց էր տալիս գերմանական ղեկավար շրջանների հակահայկական վերաբերմունքը: Այստեղ Ջաուրման նշում էր «...բոլոր նրանք, ովքեր պատկանում են այդ ազգությանը անհապաղ ենթարկվում էին ոչնչացման անկախ այն բանից, թե նրանք որտեղ էին բնակվում: Բոլորն անխնա ոչնչացվում են՝ երեխաներ, ծերեր, կանայք, տղամարդիկ»²⁸:

Արևմտահայության ողբերգությունից շատ չանցած Վիլհելմ 2-րդը հայկական կոտորածների ամենաեռուն շրջանի վերջում ճանապարհորդություն կազմակերպեց դեպի Մերձավոր Արևելք: Այս այցի գլխավոր նպատակն էր պահպանել Գերմանիայի ազդեցությունը Թուրքիայի նկատմամբ և վերջինիս հետ քայլեր ձեռնարկել երկուստեք հարաբերությունները ավելի զարգացնելու ուղղությամբ: Նա այցելեց Կ.Պոլիս, երբ դեռ հայկական կոտորածների ու մարդկային արյան հոտը դեռևս զգացվում էր Բոսֆորի ափերին²⁹: Այս ժամանակահատվածում կայգերին ուղեկցող քարտուղար Բերնարդ Բյուլովը Թուրքիա կատարած ուղևորության մանրամասները ներկայացրել է իր հուշերում³⁰: Նա Աբդուլ Համիդ 2-րդին իրավացիորեն ներկայացրել է

²⁶ Նույն տեղում:

²⁷ Die Grosse politik..., B.12, dok. 2904.

²⁸ Die Grosse politik..., B.12, dok. 2903.

²⁹ Казибек Ю., Современная Турция, М., 1898, с. 48.

³⁰ Бюлов Б., Воспоминания, М.-Л., 1935.

որպես հայաստան հրեշի և այդ կապակցությամբ գրել է. «Իմ ծառայության ընթացքում ես ստիպված էի պահպանել գերմանաթուրքական հարաբերությունների ջերմությունը, որի համար անընդհատ արժանանում էի թուրքական ղեկավարության պարգևներին: Այլևս թուրքական կողմում շքանշան և բարձր պարգև չէր մնացել, որ ինձ չձնորհվեր հանուն իմ կատարած աշխատանքի: Ես ստիպված էի անուշադրության մատնել կատարվածը»³¹: Այս ամենը, փաստորեն, թույլ է տալիս եզրակացնել, որ սուլթանը անում էր ամեն ինչ, որպեսզի Գերմանիան չմիջամտի արևմտահայության ցեղասպանությանը: Իսկ Գերմանիայի համար միանգամայն նպաստավոր իրավիճակ է ստեղծվում իր պետական ծրագրերն իրականացնելու և կենսական նշանակություն ունեցող զիջումները Թուրքիայից կորզելու համար: Հարկ է նշել, որ արևմտահայության կյանքի և հայրենիքի կորուստը բխում էր երկու կողմերի տնտեսական և քաղաքական շահերից: Այդ պատճառով Գերմանիայի թագակիր կայզերը գովերգում էր Աբդուլ Համիդ 2-րդին Կ.Պոլիս կատարած այցելության ժամանակ և իր հուշերում նշում, որ իր տեսակի մեջ Աբդուլ Համիդը արտասովոր կերպով հետաքրքրություն է ներկայացնում և միաժամանակ ամուր անձնավորություն է³²:

Պաշտպանելով սուլթանի հանցավոր քաղաքականությունը արևմտահայության նկատմամբ՝ կայզերական ղեկավար ներկայացուցիչները գտնում էին, որ սուլթանի հետ բնավ էլ կարիք չկա վիճելու և պայքարելու հանուն ինչ-որ փոքրամասնության կազմակերպած խռովությունների և ապստամբությունների պատճառով: Այս կապակցությամբ իշխան Հոհենլոեն քրոջը գրած նամակում նշում է, որ «չեմ ուզում անգամ խոսել այն մասին, թե ինչ է նշանակում պատերազմ Թուրքիայի հետ, որը մեզ օգնում է Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի հետ պայքարում, և Աստված միայն գիտի այդ կոնֆլիկտից ծագող հետևանքների մասին: Իսկ եթե մենք չենք ուզում պատերազմ, ապա ինչի է պետք բարդություն ստեղծել հանուն ինչ-որ ապստամբության: Կոնֆլիկտի դեպքում մեզ այլևս չեն լսի

³¹ Бюлов Б., նշվ. աշխ., էջ 128-132:

³² Записки германского кронпринца, М.-Л., 1923, с. 49.

Կ.Պոլսում և մենք կկորցնենք ձեռք բերածը և ունեցած հզոր դիրքը՝ մեծ տերությունների շարքում»³³:

Արևմտահայերի ջարդարարական քաղաքականությունում թուրքիային պաշտպանելը ուներ նաև շատ կարևոր մի այլ հանգամանք: Գերմանացի իմպերիալիստները կարևոր նշանակություն էին տալիս Արևմտյան Հայաստանի տարածքին՝ որպես ռազմաստրատեգիական նշանակության հենակետի, որտեղից հետագայում պետք է վճռական հարվածներ հասցնեին Ռուսաստանին և Անգլիային, իսկ նման պայմաններում գերմանական իմպերիալիստները կարծում էին, որ այդ տարածքի վրա պետք է բնակվեին գերմանա-թուրքական ռազմական խմբավորմանը բացառապես հավատարիմ ազգեր և ազգաբնակչություն, որոնք պետք է ամեն կերպ օժանդակեին ռուս-անգլիական ուժերի դեմ գերմանա-թուրքական դաշինքի պայքարին: Գերմանական կողմի այս հրեշավոր քաղաքականությունը ոչ միայն բխում էր Օսմանյան թուրքիայի շահերից, այլև իրականություն էր դարձնում նրանց կողմից առաջ քաշված արևմտահայության բնաջնջման քաղաքականությունը: Այդ հրեշավոր պլանների իրագործման տեսանկյունից արևմտահայությունը չէր կարող օժանդակել Ռուսաստանի դեմ գերմանա-թուրքական խմբավորման ձեռնարկած պայքարին, այդ պատճառով էլ արևմտահայությունը դարձավ այդ քաղաքականության անմեղ զոհ: Արևմտյան Հայաստանի հայաթափման և նրա տարածքը ռազմական տեսանկյունից օգտագործելու վերաբերյալ ուշագրավ փաստեր և տեղեկություններ է հաղորդում վերոհիշյալ ծրագրի ակտիվ մասնակիցներից Պատու Ռորբախը իր «Պատերազմը և գերմանական քաղաքականությունը» գրքում: Այստեղ նա Արևմտյան Հայաստանի կանոն ռազմավարական նշանակություն ունեցող դիրքի մասին գրում է հետևյալը. «Աշխարհագրական դիրքով Հայաստանը իրենից ներկայացնում է գրեթե անհաղթահարելի և հզոր մի ամրոց: Մի կողմից այն սահմանակից է Ռուսաստանին, մյուս կողմից տիրում է բոլոր միջազգային ճանապարհներին, որոնք բնական հարստությունները հասցնում են Փոքր Ասիայի պատերի տակ և կապում են հարուստ

³³ Hohenloe Ch., Denkwürdigkeiten des Fürsten zu Hohenloe-Schillingfürst, Stuttgart-Leipzig, 1907, S. 264.

երկրներն ու ծովերը Եվրոպայի հետ: Իսկ Հայաստանի կորստից հետո Թուրքիան կդադարի գոյություն ունենալուց: Կարելի է առանց զարմանալու ասել, որ այսօրվա Թուրքիայի համար նեղուցներին տիրելն ու պահպանելը այդքան կարևոր չի, որքան Հայաստանը՝ որպես իր տարածքային ամբողջականության պահմանման գլխավոր գրավական: Վերջինս հանդիսանում է իր թանկ վճարը սեփական գոյության պահպանման համար»³⁴: Այնուհետև ավելացնում էր, որ «... ով տիրում է Հայաստանին, անպայման տիրում է նաև Փոքր Ասիայի արևմտյան մասին, ինչպես նաև ողջ Միջագետքին»³⁵: Նա նշում էր նաև հատկապես Արևմտյան Հայաստանի աշխարհագրական դիրքի կարևորությունը ռազմական գործողությունների իրականացման համար և կարևորում էր վերջինիս դերը Գերմանիայի նվաճողական ծրագրերի իրականացման ասպարեզում:

Այսպիսով, Արևմտյան Հայաստանի հայաթափումը հեշտացնելու էր ապագայում ռուս-թուրքական սահմանի մոտ պատերազմական գործողություններ վարելը և ուներ կարևոր ռազմավարական նշանակություն:

Գերմանական ղեկավարությունը ևս որոշեց արևմտահայությանը արտաքսել իր սեփական երկրից, որը, փաստորեն, լիովին համապատասխանում էր թուրքական ղեկավարության հրեշավոր պլաններին: Այս պլանը գերմանական կողմի համար ուներ ավելի շատ քաղաքական նշանակություն, քանի որ նրանք ցանկանում էին տեղահանված շրջանները, որոնք հատկապես սահմանակից էին ռուսաց կայսրությանը, բնակեցնել մուսուլմաններով, իսկ «ընդդիմադիր» հայ ազգին քշել հնարավորինս հեռու շրջաններ՝ մասնավորապես Միջագետքի անապատային հատվածները: Գերմանակն կողմը նպատակ ուներ Միջագետք քշված հայ ազգաբնակչությանը օգտագործել որպես աշխատույժ՝ հատկապես Բեռլին-Բաղդադ երկաթգծի շինարարության վրա: Այս ամենը, փաստորեն, նպաստելու էր նաև նշված շրջանում Գերմանիայի համար կարևոր գերխնդրի՝ աշխատույժի ձեռքբերման տեսանկյունից:

³⁴ Рорбах П., Война и германская политика, Петроград, 1915, с. 62.

³⁵ Նույն տեղում:

Գաղտնիք չէ, որ գերմանական կողմը իր գաղութային ծրագրերի իրականացման առաջին իսկ օրավանհից առաջնային տեղ ու նշանակություն էր տվել Միջագետքին և նրա հարստություններին տիրելը համարում էր առաջնային քայլ հզոր գաղութատեր երկիր դառնալու համար։ Սակայն Միջագետքին տիրելուց հետո այնտեղ զգացվող աշխատուժի պակասը գերմանական ղեկավարությունը որոշել էր լրացնել գլխավորապես տեղահանված արևմտահայերի միջոցով։ Վերոհիշյալ ծրագրի եռանդուն կողմնակիցներից Ռորբախը նշում է, որ «Ռուսական Կովկասում կա մոտ 7-8 միլիոն ազգաբնակչություն, որոնք արյունակից և հավատակից են իրենց թուրք եղբայրներին։ Եթե Թուրքիային հաջողվի շարժել իր մուսուլման ազգաբնակչությանը դեպի հուսիս և նրանց միջև շփման եզրեր գտնվեն, ապա կձևավորվի անհաղթահարելի մի հանգույց, 14-15 միլիոն մարդ՝ միմյանց հետ կազմված միևնույն ռասայով և կրոնով, որը իրենից կներկայացնեք ահռելի ուժ հակառակորդի դեմ պայքարելու համար։ Բայց քանի որ Հայաստանը խանգարում է այդ պլանի իրագործմանը, ապա պետք է պայքարել այնտեղ գտնվող բնիկ հայերի դեմ՝ նրանց վռնդելով իրենց իսկ հայրենիքից։ Իսկ Միջագետքը, որտեղով անցնելու է երկաթգծի գլխավոր մասը, հանդիսանում է յուրահատուկ տարածք և տնտեսական կարևոր նշանակություն ունի Գերմանիայի համար, որի կորուստը արդեն պարզ է թե ինչի է հանգեցնելու։ Իսկ այդ հարցում Գերմանիային կարող են օժանդակել հայերը, որոնց Արևմտյան Հայաստանից կքշեն դեպի Միջագետք, իսկ նրանց, տեղում թուրքական ուժերը կբնակեցնեն մուսուլմանների, որոնցից շատերը կգաղթեն նաև Ռուսական կայսրության կովկասյան տարածքներից։ Այս պլանի հաջող իրագործման դեպքում իրականություն կդառնա Արևմտյան Հայաստանը մի հարվածով խլել Ռուսական կայսրությունից»³⁶։

Կայգերական Գերմանիայի հանցավոր քաղաքականությունը առաջացրեց գերմանական հասարակության վրդովմունքն ու դժգոհությունը։ Այդ հարցում մեծ դերակատարում ունեցան Վ. Ֆոստերը, հայտնի պատմաբան Տ. Մոմզենը և շատ ուրիշներ, որոնցից, սակայն, հիշատակության է արժանի արևելագետ, Հայկական հարցին լավատեղյակ հռչակավոր լեզվաբան և եգիպտագետ Ռիհարդ

³⁶ Кавказское слово, 15.04. 1916, N 84, с. 3.

Լեփսիուսի որդի դոկտոր Յոհաննես Լեփսիուսը³⁷: Նա ճանապարհորդել էր Օսմանյան գրեթե բոլոր վիլայեթներով և անձամբ ծանոթ էր թուրքական մարդասպան քաղաքականության հետևանքով ստշեղծված հայ ժողովրդի ծանր վիճակին: Այդ տպավորությունները նա լույս է ընծայել «Հայաստանը և Եվրոպան. մեղադրագիր քրիստոնյա մեծ տերություններին և կոչ քրիստոնյա Գերմանիային» գրքում³⁸, որը այս ժամանակաշրջանի ուսումնասիրման համար համարվում է անգանահատելի սկզբնաղբյուր: Այն նաև վճռական նշանակություն ունեցավ հասարակության իրազեկման և հայ ժողովրդի բարեկամների մի ստավար զանգված հավաքագրելու հարցում³⁹: Հասարակության իրազեկման և իր կողմից ծավալվող հայօգնության աշխատանքների զարգացման համար Լեփսիուսը 1897 թ. սկզբին Բեռլինում հիմնեց նաև «Der Christliche Orient» (Քրիստոնյա Արևելք) պարբերականը, որտեղ հրատարակվում էին քաղաքական վավերագրեր, ականատեսների տեղեկագրեր 1895-1896 թթ. Կոտորածների վերաբերյալ, հարևան երկրներում ապաստանած հայ փախստականների դրության, հայոց պատմության, եկեղեցու, մշակույթի, Հայկական հարցի և այլնի վերաբերյալ⁴⁰:

Լեփսիուսի նախաձեռնությամբ 1895 թ. սեպտեմբերի 30-ին Ֆրիզդորֆում հիմնադրվեց «Գերմանական առաքելություն Արևելքում» բարեգործական ընկերությունը⁴¹, որի գլխավոր նպատակն էր օգնություն՝ ցուցաբերել և պաշտպանել Օսմանյան կայսրության տիրապետության տակ գտնվող քրիստոնյաներին ու փրկել նրանց ֆիզիկական բնաջնջումից⁴²: Նրա նախաձեռնությամբ Բեռլինում 1896 թ. հուլիսի 2-ին հիմնադրվեց «Հայերի օգնության գերմանական

³⁷ Կիրակոսյան Ջ., Երիտթուրքերը պատմության դատաստանի առաջ, Ե., 1982, էջ 92:

³⁸ Lepsius J., Armenien und Europa. Eine Anklageschrift wider die christlichen Großmächte und Aufruf an das christliche Deutschland, Berlin, 1896.

³⁹ Հայրունի Ա., 1890-ական թթ. հայկական կոտորածները գերմանական հասարակական մտքի գնահատմամբ, «Էջմիածին», 2012, հ. 7, էջ 41:

⁴⁰ Նույն տեղում:

⁴¹ Հայրունի Ա., Յոհաննես Լեփսիուսի առաքելությունը, Ե., 2002, էջ 37:

⁴² Նույն տեղում:

միությունը», որը ուներ 2 գրասենյակ, 1-ինը՝ Բեռլինում, մյուսը Ֆրանկֆուրտում⁴³:

«Հայերի օգնության գերմանական միությունը» իր ուժերով ձեռնարկեց միջոցառումներ, որի նպատակն էր ջարդերից մազապուրծ եղած սովյալ հայերին՝ այդ թվում մեծ թվով երեխաների և ծերերի օգնելու համար⁴⁴: 1896-99 թթ. Իրականացված միջոցառումների շնորհիվ հավաքագրված գումարներով բացվում էին դպրոցներ երեխաների համար: Այս ամենի շնորհիվ շուրջ 2000 որբ հայ երեխաների համար բացվեցին դպրոցներ, որի ծախսերը հոգում էր «Հայերի օգնության գերմանական միությունը»⁴⁵:

Պաշտոնական մամուլը, որը գտնվում էր գերմանական ղեկավարության անմիջական հսկողության տակ, դատապարտեց Լեփսիգում մեղադրելով նրան այն բանում, որ նա չի գիտակցում թե ինչ է անում և որքան վնաս է հասցնում սեփական երկրի շահերին և կուրորեն հետևում է անգլիական գործակալների ցուցումներին⁴⁶: Իսկ բարձրագույն հոգևորականության առաջնորդները փորձում էին ստիպել Լեփսիգում հրաժարվել հայերին օգնելու նախաձեռնությունից⁴⁷: Չնայած ձեռնարկած ակտիվ միջոցառումներին, գերմանական հասարակական ուժերն անգոր էին ներազդելու սուլթանի ոճրապարտ քաղաքականության վրա: Այդ քաղաքականությունը հիմք հանդիսացավ նաև հետագայում երիտթուրքերի համար իրենց հրեշավոր քաղաքականության իրականացման համար, քանի որ Գերմանիան իր մերձավորարևելյան քաղաքականությունում հետագա պլանների իրականացման տեսանկյունից դաշնակցեց երիտթուրքերի հետ, որը կործանարար եղավ արևմտահայության համար⁴⁸:

⁴³ Նույն տեղում, էջ 47:

⁴⁴ Նույն տեղում, էջ 54-60:

⁴⁵ Der grüne Tisch. Sammlung von Aktenstücken über die Gründe seines Austritts aus der Deutschen Orient- Mission, Potsdam, 1920, S. 77-78.

⁴⁶ Allgemeine conservative Monatsschrift für das christliche Deutschland, Leipzig, 1896, Juli-Dezember, S. 1027.

⁴⁷ Նույն տեղում:

⁴⁸ Կիրակոսյան Ջ., նշվ. աշխ., էջ 93:

Այսպիսով, Գերմանիայի ղեկավար շրջանները առաջնորդվելով տնտեսական և քաղաքական ձեռքբերումներով, որը նրանց շնորհում էր Աբդուլ Համիդ 2-րդը, ոչինչ չկատարեցին արևմտահայության ոչնչացումը կանխելու համար: Կայգերական ղեկավարությունը ամրապնդելով իր դիրքերը Օսմանյան Թուրքիայում, նույնիսկ մասնակից դարձավ արևմտահայության տեղահանման և ոչնչացման թուրքական հրեշավոր ծրագրին: Գերմանիան իր հետագա հզոր հակառակորդ դիտելով Ցարական Ռուսաստանին, արևմտահայությանը համարում էր ռուսական իշխանության կողմնակից, ուստի ոչ միայն կողմնակից էր արևմտահայերի տեղահանմանը, այլև միջոցներ էր ձեռնարկում այդ ծրագրի իրականացման համար ու ավելի էր հեշտացնում Աբդուլ Համիդ 2-րդի ձեռնարկած միջոցառումներն արևմտահայության բնաջնջման տեսանկյունից:

KHACHATRYAN TIGRAN (ASPU)

THE POSITION OF GERMANY ABOUT ARMENIAN QUESTION (1878-1809)

Since the 19th century, the 80ies was conducted by the German Empire in colonial policy. The policy was different from the latter eastern policy, where the main problems were the Ottoman Turkish conquest, economic and political achievements. These programm areas and head of the German capitalists were interested and engaged in domestic and foreign affairs and the Ottoman Empire to help him fight against opponents. 1880 imperial Germanys importance to western Armenia started from the beginning was interested in the Armenian issue. Eastern side of western Germany was considered strategically important area, which could contribute to the Anglo-Russian struggle against the forces of the military and served as a stage. Therefore, the initial phase of the West German military figures began to build strongholds and military bases. They are steps of western Armenians trying to locate and expel muslims with the belief the Turks. They should conduce German-Turkish side to struggle against opponents. This is the very

reason that Germany never attempted to prevent an entire nation Hamidian massacres of genocidal actions and implement their own plans for the most effective Western colonial displacement and destruction. Germany preferred economic and political achievements of western life and loss of homeland. And not only contributed to the first round of the western Hamidian massacres of the genocide, also prepared a firm ground Turkish authorities long-standing plans for implementation and the Armenian Genocide.